УДК 811.161.2:398

Шуляк С. А., к. філол. н., доц.,
Уманський ДПУ імені Павла Тичини

МОВА УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ ЯК ВИЯВ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано особливості мовної організації українських замовлянь та функціонування лексики, яка віддзеркалює магічний світогляд людей. Визначаються стилістичні фігури, притаманні досліджуваним текстам. Розглядаються замовляння як своєрідна світоглядна система з магічною функцією та практичним призначенням.

Ключові слова: *замовляння, лексика, магічний світогляд, текст.*

Вивченню замовлянь у різних аспектах значну увагу приділяють М.С. Грушевський, Ф.Ю. Зелінський, О.Ф. Свиридов, О.А. Остроушко, О.І. Потапенко, В.І. Кузьменко, С.П. Павлюк, В.Ф. Вакуленко та ін. Заслуговують на увагу класифікації типів текстів замовлянь, запропоновані А.А. Астаховою, В.П. Петровим, Н. Познанським, В. Соколовою.

Антропоцентрична парадигма зміщує вектор наукових досліджень замовлянь з позицій мовця, носія культури, зумовлює розгляд їх як текстів, що функціонують у межах особливої світоглядної системи й репрезентують своєрідну картину світу. Замовляння належать до сфери сакрального буття народу й людини і представляють особливий тип образно-емоційного відчуття світу [Остроушко 2002, с. 74].

Усвідомлення замовлянь частиною сакрального езотеричного досвіду народу сприяє формуванню особливого ставлення до цих текстів: вони уявляються могутнім засобом впливу на дійсність, тому ситуація повідомлення їх іншій людині має відповідати ряду вимог; магічна сила замовлянь залежить від точності й правильності їх побудови, послідовності складових елементів, тому семантико-синтаксична структура текстів стійка, варіативність текстів мінімальна [Остроушко 2002, 74].

Семантичні особливості замовлянь увиразнюються завдяки застосуванню прийомів **паралелізму**, наприклад: *Як з доща води, як з сонця тепла, як мати кормить дитину, так і ти, корово, корми мою родину: і чоловіка, і жінку, і малу дитинку!* [Словесна 1998, 93],

який визначається у «Словнику тропів і стилістичних фігур» як паралельне змалювання двох чи більше явищ або предметів із вказівкою на їхні спільні прикмети, якості, особливості [Потапенко 1995, с. 122–123]; лексичної **анафори** – повторення на початку віршових рядків слів чи словосполучень із метою посилення їхнього звучання [Потапенко 1995, с. 19], як-от: *Ти, вода Ордана, ти – від Бога дана, ти обмиваєш од осуги, осоруги, ти обмий твою народжену, хрещену, рабу Божу (ім'я) від болєзні, печалі, а ти, піч – заткни річ, а ти, стіл – за хрещену, молитвену (ім'я) стій!* [Словесна, 92]; *Може, з тяжкої роботи, / Може, з журби великої, / Може, з труда непосильного, / Може, приспано, / Може, з очей поганих, / Може, з важкої муки, / Може, з великої радості, / Може, з води, може, з вітру…* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 21]; **кільця** (просаподосис, обрамлення) – повний або модифікований повтор важливих слів, речення чи строфи, якими починається твір, у його кінці [Потапенко 1995, с. 14]: *Господи Боже, поможи! / І Мати Божая, й Божії Хранителі / На поміч мені станьте! / Хреста на голову покладати. / На груди й на плечі класти, / Щоб не вадило сонцю, воді, землі, / Мечу, дверям, стінам, столам / І всім православним. / Господи поможи!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 16]. Цей повтор пов'язаний з наголошуванням уваги на важливій думці.

Зустрічаємо тексти, де поєднуються різні стилістичні фігури: *Тобі, місяцю-князю, світити-жмуритися; мені, красній діві, ні чим не журитися. / Тобі, місяцю-князю, ясненько світити; мені, красній діві, добре походити. / Тобі, місяцю-князю, сонце зустрічати; мені, красній діві, солоденько спати* [Замовляння 2007, с. 9].

Мотив казки виявляємо у замовляннях типу: *У золотім полі – золота груша, а на золотій груші – золоте гніздо, а в золотім гнізді – гадина-цариця* [Замовляння 2007, с. 101].

Для текстів українських замовлянь характерні гіперболічні забарвлення (порівн., гіпербола – троп, суть якого полягає у перебільшенні ознак і властивостей предмета, явища, дії для надання їм рідкісного, небувалого вигляду, особливої виразності [Потапенко 1995, с. 44]). Як нашим пращурам, так і сучасній людині необхідно щось незвичайне, неповторне, таке, що змушує поглянути на світ з посиленою увагою: *На Осіянській горі там стояв колодязь камінний; туди йшла дівка камінна, камінні й відра, камінний коромисел, камінна вона вся; коли вона відтіля води принесе, тоді з рожденого, нахрещеного раба Божого (…) кров потече* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 75]; *Йшла кам'яна баба з кам'яною*

дійницею на кам'яну гору кам'яних корів доїть. З молока масла наробила та до рани приложила, щоб з раба (чи то з рабині – ім'я того, кому шепче) кров застигла [Ви, зорі-зориці 1991, с. 75].

Шанобливе ставлення до елементів буття підкреслюється за допомогою використання експресивних зменшувально-пестливих суфіксів: *-очк-, -оньк-, -еньк-, -ічк-, -ичк-, -ечк-*, наприклад: *Святая святиця, небесна цариця, п'ятінко-матінко, і ти, святий,* ***понеділочку****, Божий ключнику!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 329]; *Радуйся,* ***невісточко****, що святая* ***Покрівонько*** *в Лаврі замурувалась; і ти, святий* ***понеділочку****, божий ключнику!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 329]; *Лягаю спати – даю Богу знати. / Хрест переді мною, / Бог зі мною. / Ангел мій, стань переді мною. / Три хрести, три ангели. / Господи, Боже мій, / Передаю дух свій, / Ти ж мене помилуй, / Пошли* ***ніченьку*** *спокійну* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 333]; *Дай моєму сину /* ***Легоньке спанічко****. / И* ***сопочиванічко****, / Аби легко спав, / Спочивав / І здоровий устав!* [Ви, зорі-зориці 1991, 206]; *– Здоровий був, мій* ***синочку (донечка)****, з далекої* ***доріженьки****!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 186].

Здрібніло-пестливі форми надають замовлянням виразного ліричного забарвлення. Навіть назви хвороб мають такі емоційні значення, що сприяють особливому естетичному змісту, як-от: *Місяцю молодий, / На тобі хрест золотий! / Тобі – на підповня, / Мені – на здоров'я! / Ти пасеш бички, телички, овечки, / Забери в мене* ***бородавочки*** [Ви, зорі-зориці 1991, с. 178]; *Виходь,* ***золотничку****, божий* ***чоловічку****! / Яку молитву знаю, таку й сповняю* [Ви, зорі-зориці 1991, 106]; *Вразе,* ***вразочку****, премудрий* ***паночку****, стань на свому* ***містечку****, золотім* ***кріслечку****, на пухових подушках…*[Ви, зорі-зориці 1991, с. 107].

Невід'ємними ознаками стилістики замовлянь є постійні епітети (*далека доріженька, темна ніч, вороний кінь, крута гора, ясная зоря та ін.*): **–** *Здоровий був, мій синочку (донечка), з* ***далекої доріженьки****!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 186]; *Їхала* ***темна ніч*** *на* ***вороних конях****. / Тридцять коней, тридцять стремен, / Тридцять молодцьов. / Ой ти, дубе темний, / Посватаймось, побратаймось, / В тебе син, а в мене – дочка. / Твоїому сину не спать, не гулять, / Не веселенько уставать. / А мойой (Уляні) спати, гуляти / І веселенько уставати* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 195]; *Вийду на* ***круту гору****, стану і гляну на* ***ясную зорю*** [Ви, зорі-зориці 1991, с. 26].

У замовляннях ніщо безслідно не зникає, а продовжує своє існування в інших місцях, тим самим заперечуючи саму смерть.

Зустрічаємо спонукальні конструкції з предикатами «іди», «ідіть», «ступай» та локативами на позначення «нечистих» місць замовлянь (***до чорта на роги,*** *на* ***сухі ліси****, на* ***чорні очерети****, на* ***ниці лози,*** *на* ***очерета****, на* ***болота****, на* ***сухі лози****, на* ***гнилі колоди****, на* ***бистрі води****, на* ***біле море****, на* ***синє море,*** *на* ***мох,*** *на* ***круті береги****, на* ***жовті піски,*** *на* ***буйнії вітри****, на* ***густії лози***), а також інфінітивних конструкцій, у яких заперечуються шкідливі дії уособлених недуг у ситуації виголошення замовляння та вказується на майбутні дії хвороби в іншому просторі магічного світу: *За лісом та за пролісом, там хатка стоїть, а в хатці – престол горить.* ***Ідіть*** *перелоги* ***до чорта на роги****.* ***Ідіть*** *собі на* ***сухі ліси****, на* ***чорні очерети****, на* ***ниці лози****. Там вам і жити, й гуляти, а сюди не повертати* [Словесна 1998, с. 85]; ***Ступай*** *собі [переляк], який ти не є, на* ***очерета****, на* ***болота****, та на* ***сухі лози****, та на* ***гнилі колоди****, та на* ***бистрі води****, та на* ***біле море****, та на* ***синє море*** [Словесна 1998, с. 21]; ***Іди*** *собі на* ***очерета****, на* ***болота****, на* ***ліса****,* ***де не ходять крест'янські голоса****. Там тобі стояти і поживок мати* [Словесна 1998, с. 50]; ***Йдіть*** *(ночниці-полуночниці) на* ***мох****, на* ***болото****, на* ***гнилі колоди*** *– вам усім місце там, бо вам у білому тілі не бувати!* [Словесна 1998, с. 74]; ***Ідіть*** *[уроки-урочища] на* ***круті береги****, на* ***жовті піски****, на* ***зелені лози****, від хрещеного, молитвеного (ім'я)* [Словесна 1998, с. 30]; ***Іди*** *собі [пристріт] на* ***сухії лози*** *гуляти, рабу Божому (ім'я) спокою дати* [Словесна 1998, с. 28]; ***Іди*** *собі [переляк] на* ***сухії лози****, там пий-гуляй, Рабі Божій (ім'я) спокій дай* [Словесна 1998, с. 22]; *У замовлянні від рожі:* ***Ідіть*** *ви на* ***буйнії вітри****, ідіть ви на* ***густії лози*** [Словесна 1998, с. 48]. Уживання інфінітива надає висловленням і тексту загалом значення категоричності, підкреслює суб'єктивну впевненість мовця саме в такому перебігу подій, у досягненні бажаного [Остроушко 2002, с. 71,72].

Джерелом художніх образів замовлянь є анімістичні уявлення, наприклад, хворобу можна **викликати**: *Я цю скусу* ***викликаю*** *від (Віри) хрещеної і на неї силу маю* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 13], **відіслати**: *Я тебе, скусо, в Чорне море* ***відсилаю****, там іди в чорні води купатися, у каміння перебиратися, в камінні колишися, від (Віри) хрещеної щезни, пропади* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 13], **відігнати**: *Господи, поможи! / Божая мати, ангели-хранителі / Будуть охороняти, / На поміч мені і моєму чаду / Злого духа* ***відганяти*** [Ви, зорі-зориці 1991, с. 18], **вигнати**: ***Виганяю*** *зло: з голови, з-під голови, / В голові буйності не бувати, / Глухотою, німотою, сліпотою / Не чути, не знати* [Ви, зорі-зориці 1991, с.

19], **вислати**: ***Висилаю*** *за червоне море, / За широке поле – / Там будеш жити, / Лупати плити, / Ріки переривати, / Піски пересипати, / Дерева ламати, / А до цього родженого, / Хрещеного (Федора) / Діла не мати* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 23], **заклинати**: *Відганяю,* ***заклинаю*** *– / Божими словами, Божими молитвами, / Святою Трійцею, Духом святим* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 26], **розсікати**: *Я тебе викликаю, я тебе* ***розсікаю*** [Ви, зорі-зориці 1991, с. 36], **вимовити**, **вибавити**: *Я тебе* ***вимовляю, вибавляю*** *з усіх жил, з утроб, з голови, з ніг, з рук, очей, з плечей, з усенького корпусу* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 37], **визивати**: ***Визиваю, викликаю*** *переполох* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 38]. Віднаходимо тексти з елементами однорідності, де функціонують різні способи реалізації магічної дії, що підтверджує її ефективність, як-от: **перерубати**, **пересікати**: *Я тебе, переполох,* ***перерубаю****, я тебе* ***пересікаю****, я тебе, переполох,* ***визиваю*** *і* ***викликаю*** *із твоїх очей, із твоїх речей…* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 35]; **вимовляти**, **визивати**, **засилати**: *Є сімдесят сім сустав – / Із усіх* ***вимовляю****, / Із усіх* ***визиваю****, / На пущі* ***засилаю****; / Там одпочивай, / Хрещеному (Григорію) волю дай* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 43].

Тексти замовлянь містять повчальну думку, що має виховний характер та містить пораду: *Солодке злизуй, гірке спльовуй. / У свого дитяти з чола злизала, / Щоб дитина хвороби не знала* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 189]; *Лизала корова чорне теля, а мати своє дитя. Який гість, така йому й честь, яка породила, така й одходила* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 193]; *Хто п'є молоко – той буде жить, / Хто п'є вино – той лопне, / Хто їсть полин – той буде дуріть, / Щоб так лопнув пристріт моєї корови* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 248].

Замовляння – це особливі тексти формульного характеру, яким приписується магічна сила, здатна викликати бажаний стан. В основі багатьох замовлянь лежить ототожнення космічного (природного) і людського: *плоть – земля, кров – вода, волосся – рослини, зір (очі) – сонце, дихання (душа) – вітер, голова – небо* тощо. У замовляннях, як і міфах, згадуються божества, злі духи, містяться дані про світосприймання людей, про різні хвороби, лікувальні рослини тощо [Потапенко 1995, с. 92]. Образна паралель *кров – вода* функціонує зазвичай у замовляннях крові, як-от: *Дівка йшла, кам'яні відра несла, до кам'яного колодізя пішла, відра упустила,* ***вода*** *розлилась, а у раба Божого* ***кров*** *обнялась* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 73]; *Ішов брат із сестрою, / найшли глечик з водою. / Глек упав, /* ***вода*** *розлилась, /* ***кров*** *застигла* [Ви, зорі-зориці 1991,

с. 77]. У деяких текстах вживаються інші лексеми водної парадигми, як-от *море*: *Летіла ворона через* ***море****, / ключі загубила. / Божа Мати йшла, / ключі знайшла, /* ***море*** *замкнула, /* ***кров*** *замовила* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 78]. Центром магічної свідомості є переконання в тому, що принципом будови світу є всезагальний взаємозв'язок, як-от: *Добридень, кринице-вдовице! / Земля Тетяна, вода Уліяна! / Ти очищаєш каміння, креміння, / Луги, береги. / Я буду на поміч води набирати, / Своє тіло обмивати / Від ворогів, від напасті, від хвороб. / Хлюпаю я на свою землю – / Хто на цю землю ступає, / Радість і славу мені посилає. / Сонце, місяць, зорі / Весь мир осявають, / Радість і славу нам посилають. / Пошли, Боже, мені щастя, / Щоб я не знала погані, метушні, хвороб* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 14]. Отже, життя замовлянь починається зі слова, з вірою в його природну силу, коли все може бути причиною всього [Ви, зорі-зориці 1991, с. 4].

Обов'язковим елементом багатьох текстів замовлянь є називання імені людини, яка стає об'єктом словесно-магічного впливу, як-от: *Я тебе, скусо, в Чорне море відсилаю, там іди в чорні води купатися, у каміння перебиратися, в камінні колишися, від (****Віри****) хрещеної щезни, пропади* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 13]; *Прошу Господа Бога, Тройцю святу, / Аби дала здоров'я своєму рожденному, / Хрещеному (****Федору****)* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 22]; *Аби він, роджений, хрещений (****Петро****) / Був славен у Бога і межи цілим миром* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 24]; *Як сонце, місяць, зорі / І Господь Бог на небі славні, / Так щоб рождена, хрещена (****Ганна****) / була в мирі славна і жива / На многая літа!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 27]; *Сіль перегоряє, / Піч перепікає, / Народженого, хрещеного (****Трохима****) / Всяка хвороба минає!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 33]; Там *одпочивай, / Хрещеному (****Григорію****) волю дай* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 43]; *І прошу Божої Мати / поблагословити (****Параску****) / пристріт одговорити* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 50]. Фіксуємо вживання імен *Віра, Федір, Петро, Ганна, Трохим, Григорій, Параска* та ін.

Іноді зустрічаємо тексти замовлянь, у яких не вказано конкретне ім'я людини, наприклад: *Я тебе висилаю із недужої, народженої, молитвеної хрещеної (****ім'я****)* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 35]; *Сіяла баба на камені рожу. Як та рожа зійде, тоді (****називати на ім'я, як звуть того, хто уріжеться****) у того кров піде* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 72].

На мовленнєвому рівні світоглядні особливості знаходять своє відображення передусім у різноманітних засобах уособлення й

персоніфікації [Остроушко 2002а, с. 9]. На ім'я звертаються також до хвороб: *Чи ти,* ***вразе-Денисе****, чи ти,* ***вразе-Степане****, чи ти,* ***вразе-Голяне****, чи ти,* ***вразе-Танасе****, чи ти,* ***вразе-Тарасе****, я себе вимовляю, на місце посилаю* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 102]; до води, землі, каменя, берега, колодязя: *Добрий вечір, кринице, красна дівице! /* ***Водо – дочко Уляно! / Земле – мати Тетяно! / Камне – брате Петре!*** */ Поздоровляю вас із понеділком! / Криймайте хліб-сіль, / Дайте нам водиці на добро…* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 302]; *З добрим ранком,* ***колодязь Володимире****,* ***вода Оляно****,* ***земля Тетяно****,* ***берег Іване****!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 107]; до небесних світил: ***Святий місяць Оврам****, ходиш ти поза горами, поза всякими долами* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 332]; до змії: *Чорну гору розвертатимеш, чорного дуба вивертатимеш, і* ***змію Коропію*** *ввічі видатимеш* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 158].

Отже, на становлення особливостей мовної організації українських замовлянь вплинули доміфологічні уявлення, язичницька й християнська міфології. Замовляння є своєрідною світоглядною системою з магічною функцією та практичним призначенням [Остроушко 2002]. Замовним текстам притаманні віра у безперервність буття, одухотворення природи, образне сприйняття світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Ви, зорі-зориці…Українська народна магічна поезія: (Замовляння)* / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.

2. *Замовляння* / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).

3. *Остроушко О. А.* Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет / Оксана Андріївна Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 201 с.

4. *Остроушко О. А.* Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет / О. А. Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002а. – 24 с.

5. *Потапенко О. І.* Шкільний словник з українознавства / Потапенко О. І., Кузьменко В. І. – К. : Укр. письменник, 1995. – 291 с.

6. *Словесна магія українців* / упорядник Валерій Фісун. – К., 1998. – 103 с.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2013

Шуляк С.А., к. филол. наук, доц.,
Уманский ГПУ имени Павла Тычины

РЕЧЕВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ УКРАИНСКИХ ЗАГОВОРОВ КАК ВЫРАЖЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ МАГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА

В статье анализируются особенности речевой организации украинских заговоров и функционирование лексики, которая отражает магическое мировоззрение людей. Определяются стилистические фигуры, свойственные исследуемым текстам. Рассматриваются заговоры как своеобразная мировоззренческая система с магической функцией и практическим назначением.

Ключевые слова*: заговоры, лексика, магическое мировоззрение, текст.*

Shulyak S.A, Cand.Phil.Sci, Associate Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

UKRAINIAN EXORCISMS LANGUAGE AS A MANIFESTATION OF MAGICAL PERSON'S WORLD OUTLOOK

Some peculiarities of the Ukrainian exorcisms language manifestation and vocabulary functioning, which reflects the magical person's world outlook, are analyzed in the article. Stylistic figures inherent to the researched texts are defined. Exorcisms as a peculiar system with magical function and its practical destination are considered in the article.

Keywords: *Ukrainian exorcism, vocabulary, magical world outlook, text.*

УДК 39 (=512.165):[27-184.3: 81'373.46]

Юзвяк І.П., асп.,
Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України

САКРАЛЬНА КУЛЬТУРА ГАГАУЗЬКОГО НАРОДУ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГАГАУЗЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто формування етнічної та релігійної ідентичностей гагаузького народу, розвиток сакральної культури та її вплив і відображення у релігійній термінології гагаузької мови.

Ключові слова: *гагаузький народ, сакральна культура, християнська релігійна термінологія.*

Гагаузи – балканські тюркомовні православні християни, згадки про яких починають з'являтися в історичній літературі після